

קרואטיה העצמאית

(Nezavisna Država Hrvatska). מדינה גרורה שהוקמה במלחמת-העולם השנייה בחלק מיוגוסלביה, והתקיימה מאפריל 1941 עד מאי 1945. קה"ע הקיפה, בשינויים רבים מחמת סיפוחים, שטחים הכלולים היום בקרואטיה, בוסניה (בוסניה) והרצגובינה, ושטחה היה כ-100,000 קמ"ר. בירתה היתה זאגרב (Zagreb). מספר תושביה היה כ-6.3 מיליונים. מהם: 3.3 מיליוני קרואטים קתולים, 700,000 קרואטים מוסלמים, 1.9 מיליון סרבים אורתודוקסים, 170,000 גרמנים, 75,000 הונגרים, 40,000 יהודים, 30,000 צוענים, וכ-100,000 בני מיעוטים אחרים.

קה"ע הוקמה ב-10 באפריל 1941 בידי הגרמנים והאיטלקים, כחלק מתוכניתם לפירוק יוגוסלביה. בראש המדינה הגרורה הוצב אנטה פוליץ', מנהיג תנועת אוסטשה הבדלנית. זמן קצר אחרי השתלטותם פתחו האוסטטים, בתמיכת חלק ניכר מהקרואטים, במה שכינה 'טיהור קרואטיה מיסודות זרים'. הכוונה היתה בעיקר לסילוק בני המיעוט הסרבי מקה"ע. במסע טרור אכזרי נרצחו יותר מחצי מיליון סרבים, כרבע מיליון גורשו מקה"ע, וכ-200,000 נאלצו להמיר דתם לקתוליות. שלטון האוסטטים בקרואטיה, ובעיקר מסע ההשמד והנישול של הסרבים בקיץ 1941, הוא מפרקי הזוועה הנוראים במלחמת-העולם השנייה. שיטות הרצח של האוסטטים הצטיינו בפרימיטיביות ובסדיזם. אלפים הושלכו לתהומות בין הרים, אחרים נשחטו בסכינים או שהוכו למוות, כפרים הועלו באש, נשים נאנסו, נערכו צעדות-מוות בעיצומו של החורף ובני-אדם הורעבו למוות.

היהודים בקרואטיה. יהודי קרואטיה ישבו בעיקר בערים הגדולות: בזאגרב ישבו כ-11,000 יהודים, בסאראייבו – כ-10,000, באוסייק (Osjeck) – כ-3,000, וכמספר הזה גם בביילובאר

(Bjelovar). על-פי ההערכה היו כ-60% מיהודי קרואטיה אשכנזים וכ-40% ספרדים. רוב היהודים השתייכו למעמד הבינוני: פקידים, סוחרים ובעלי מקצועות חופשיים – רופאים, עורכי-דין וכולי. בקהילות שלטו הציונים, ויהדות קרואטיה צויינה בפעילות רבת היקף: היתה רשת חינוך יהודי, פעלו תנועות-נוער, יצא לאור שבועון, ומוסדות סעד דאגו לבני הקהילה. בקה"ע נכללו היהודים כמובן בקטגוריה של 'יסודות זרים' שיש ל'טהר' את המדינה מהם. פטרוניהם הגרמנים של האוסטטים עודדו את הפגיעה ביהודים. נראה כי יותר משהושפעה מדיניותם כלפי היהודים מאנטישמיות אידיאולוגית, ביקשו האוסטטים לרצות את הגרמנים וליטול לעצמם את רכוש היהודים.

שלושה גופים ממשלתיים עסקו בענייני היהודים: משרד הפנים, בראשותו של שר הפנים אנדריה ארטוקוביץ', עסק בחקיקה אנטי-יהודית; משטרת הביטחון – או.ג.ו. (Ustaška Nadzorna Služba, UNS), בראשות אאוגן דיידו קוטרניק, עסק במעצר, בכליאה, ברציחות

ובניהול מחנות הריכוז; משרד האוצר, בראשות שר האוצר ולדימיר קושק, ניהל את שוד רכושם של היהודים.

כמה ימים אחרי השתלטותם של האוסטטים החלו להתפרסם חוקים נגד היהודים. רובם הותקנו על-פי התקדימים ברייך השלישי, בגנרלגוברנמן ובסלובקיה. כך נחקקו חוקים על-פי הדגם המקורי של חוקי נירנברג, ובכלל זה הגדרת מיהו יהודי וביטול זכויות האזרח של היהודים, ואולם, נוסף סעיף המייפה את כוחו של ראש המדינה להעניק תואר 'ארי של כבוד' למי שימצא לנכון. עניין זה הפך למקור לשחיתות. החקיקה בקה"ע כוונה בעיקרה לתחומי הכלכלה: בין השאר מונו 'נאמנים' 'ארים' לבתי-העסק היהודיים, 'הולאמו' בתי-חרושת, בתי-עסק ונכסי-דלא-ניידי, פוטרו עובדי ממשלה יהודים, על בעלי מקצועות שונים, כגון עורכי-דין, רופאים, וטרינרים וכדומה נאסר מגע מקצועי עם שאינם יהודים. על הקהילות הוטלו דמי-כופר-נפש בזהב ובשווה זהב. באחת – נערך מסע גזל פסידו-חוקי, ובמהרה הפך למסע שוד בלתי מרוסן, ובו נטלו חלק ארגונים מקצועיים, איגודי נוער, ספורט, אנשי הכוחות החמושים ופקידי ממשלה בכול הדרגים. למסע השוד הצטרפו גם אזרחים, ככול שהשיגה ידם. חלקם של גורמים פרטיים בשוד היה ניכר, ונראה כי לפחות מחצית רכוש היהודים השדוד לא הגיע לאוצר המדינה ונשאר בידיים פרטיות. על-פי הערכת משרד האוצר הקרואטי שפורסמה ב-1944 נאמד רכוש היהודים שהגיע לאוצר המדינה ב-25 מיליארד דינר (לפי השער שלפני המלחמה – סכום השווה ל-50 מיליון דולר). בהגישו תקציב המדינה לשנת 1942/43 אמר שר האוצר קושק, כי הגירעון יכוסה ממכירת רכוש של יהודים.

כבר בחודשים הראשונים לשלטון האוסטטים פורסמו צווים שונים, לרוב מטעם רשויות מקומיות, במגמה להגביל את תנועת היהודים ואת מקומות מגוריהם ולבודדם מהאוכלוסייה המקומית. במאי 1941 פורסם צו המחייב את היהודים לענוד על דש בגדם אות צהוב ובמרכזו האות Z (Zidov – יהודי).

היהודים הראשונים שנכלאו נתפסו במסגרת מעצרי מנע בעלי אופי כללי, שנועדו לבלום כול אפשרות להתארגנות נגד השלטונות. במעצרים ההם נתפסו פעילי מפלגות השמאל והמפלגות הסרביות, אינטלקטואלים שמאלים ודמוקרטים. בין השאר נתפסו גם כ-100 בני-נוער יהודים (פעילי תנועות-הנוער הציוניות) בזגרב ועורכי-הדין היהודים שם. אחר-כך הועברו שתי הקבוצות למחנות הריכוז בקרואטיה ורובם נרצחו. לאחר פלישת הגרמנים לברית-המועצות והתגברות מעשי החבלה בקרואטיה הוחמר מצב היהודים. במעשי התגמול הוצאו להורג יהודים רבים והודגשה יהדותם. האות לתחילת מעצר המוני יהודים ניתן בצו שפורסם ב-26 ביוני 1941 מטעם ראש המדינה, ובו נאמר, בין השאר:

'היהודים מפיצים שקרים כדי לעורר אי-שקט באוכלוסייה, בספרותם הידועה הם מקשים את אספקת אמצעי המחיה. לפיכך הנני קובע כי הם אחראים באורח קולקטיבי ומצווה לכולאם... במחנות ריכוז.'

ימים מספר לפני פרסום הצו נפתח המצוד על יהודי זגרב. מ-22 ביוני 1941 ועד סוף אותו חודש נעצרו כמה מאות משפחות יהודיות ורובן נשלחו למחנות הריכוז פאג (Pag) וידובנו (Jadovno). ביולי הגיע תור יהודי הקהילות הקטנות, ביניהן ואראז'דין (Varaždin), קופריבניצה (Koprivnica), לודברג (Ludberg), קארלובץ (Karlovac), ביילובאר ואחרות. תחילה הובאו העצורים למקום ריכוז במגרש הירידים בעיבורה של זגרב ומשם שוגרו למחנות הריכוז השונים.

בראשית חודש אוגוסט 1941 החל המצוד על יהודי בוסנה והרצגובינה. תחילה נעצרו יהודי הערים והעיירות הקטנות. לקראת סוף אותו חודש בא תור יהודי סאראייבו. מעצרו של יהודי סאראייבו התארך והסתיים בחודש נובמבר 1941. בחודש אוגוסט 1941, נבנה מחנה יסנובץ', ומאז הובאו לשם רוב העצורים היהודים. בשל חוסר מקום במחנות אחרים הועברו חלק מהנשים היהודיות שנעצרו בסאראייבו למחנה שהוקם לצורך זה בעיר ג'קובו (Djakovo). לקראת סוף שנת 1941 היו כשני שלישים מיהודי קרואטיה כלואים במחנות הריכוז ברחבי המדינה. מרביתם נרצחו מיד עם הגיעם למחנות או כעבור זמן קצר.

בסוף קיץ 1941 העניק פוליץ' ראיון לעיתון גרמני ואמר: '... הריני מודיע שהיהודים יחוסלו במועד הקרוב ביותר...'

היהודים שעדיין לא נכלאו היו החיוניים לכלכלת המדינה, בני משפחות מעורבות, בעלי קשרים אישיים עם ראשי המשטר, או יהודים שנמלטו לאיזור הכיבוש האיטלקי.

יהודים נכלאו במחנות הריכוז האלה:

1. דניצה (DANICA), ליד זגרב. הוקם באפריל 1941 ופורק בסוף אותה שנה. מרבית הכלואים היו עצורים פוליטיים. במקום נכלאו גם עורכי-הדין היהודים מזגרב;
2. ידובנו, בהרי ולביט (Velebit). הוקם במאי 1941 ופורק לפני מסירת האיזור לידי האיטלקים בסוף אוגוסט 1941. שם נכלאו ונרצחו בני-הנוער היהודי מזגרב.
3. פאג, על האי פאג בצפון הים האדריאטי. המחנה הוקם בסוף יוני 1941 וחוסל בסוף אוגוסט של אותה שנה. בחודשי קיומו המעטים נרצחו במחנה מאות בני-אדם. ועדת חקירה מטעם הצבא האיטלקי שקיבל את השליטה באזור בסוף אוגוסט 1941 דיווחה על מעשי זוועה נוראים שנעשו במחנה. במקום נרצחו רבים מעצורי גל המעצרים הראשון.
4. קרושיצה (Kruscica), בבוסנה. המחנה הוקם בתחילת אוגוסט וחוסל בסוף ספטמבר 1941. היה בעיקר מחנה מעבר לנשים יהודיות שנעצרו בבוסנה והרצגובינה.
5. לובורגראד (Loborgrad), בצפון קרואטיה. המחנה הוקם בספטמבר 1941 ופורק באוקטובר 1942. לובורגראד היה מחנה נשים וילדים ועמד בפיקוח 'פולקסדויטשה'. מרבית העצירות והילדים גורשו במשלוחי אוגוסט 1942 לאושוויץ.

6. ג'קובו, בדרום מזרח קרואטיה. המחנה הוקם בדצמבר 1941 וחוסל ביוני 1942, ונכלאו בו נשים וילדים. במגפת טיפוס שפרצה בו נספו כמה מאות עצירים. השאר הועברו בקיץ 1942 ליסנובץ ומיד בהגיעם למחנה נרצחו.
7. טניה (Tenje), ליד העיר אוסייק. המחנה הוקם במרס 1942 וחוסל באוגוסט 1942, כאשר נשלחו יושביו לתאי הגז שבאשוויץ.
8. יסנובץ'. כ-100 קילומטר מדרום לזגרב. הוקם באוגוסט 1941 וחוסל בסוף אפריל 1945. הגדול והידוע במחנות הריכוז בקרואטיה. שם נרצחו רוב היהודים. ביסנובץ' הושמדו מאות אלפי בני לאומים אחרים – סרבים, צוענים ומתנגדי המשטר.

יהודי קרואטיה נרצחו בעיקר בידי הקרואטים, אך אין ספק בדבר חלקם של השלטונות הגרמנים ברצח. כבר בראשית שלטון האוסטטים פיקחו הגרמנים על 'פתרון בעיית היהודים'. במאי 1941 נשלח לזגרב מילר, איש ס"ס, והוא ניצח על 'פתרון בעיית היהודים'. ביהודי סאראייבו טיפל ס"ס שטורמבנפירר ד"ר היינריך. תפקיד מרכזי מלא שגריר גרמניה בזגרב גרופנפירר זיגפריד קאשה מוותיקי הס"א ואנטישמי קיצוני. קאשה המריץ, דירבן ולחץ על שליטי קה"ע למחר ולרצוח את כול היהודים במדינה, והפציר בעמיתיו בברלין להביא לידי לכידתם של יהודי איזור הכיבוש האיטלקי.

יד-ימינו בשאלות היהודים היה הנספח לענייני משטרה ליד שגרירות גרמניה שטורמבפירר הנס הלם, איש המשרד הראשי לביטחון הרייך'.

כול עוד עסקו שלטונות קה"ע ברצח יהודים לא הרבו הגרמנים להתערב ישירות בנעשה. אך בתחילת שנת 1942, כאשר גבר חששם פן יפסיקו הקרואטים את מלאכת ההשמדה, גברה התערבותם. ב'ועידת ונזה' הוחלט להציע לממשלת קה"ע להעביר את יהודי קרואטיה מזרחה. החל משא-ומתן בין שתי הממשלות על הגירושים. מצד הגרמנים טיפל בעניין הנס הלם, שהיה מומחה לענייני יוגוסלוויה, ומצד הקרואטים ראש שירותי הביטחון דידו קוטרניק. אפשר שהשלטונות הגרמנים החליטו ליטול עליהם את הטיפול בהכחדת היהודים לאחר שפגה התלהבות הקרואטים ממעשי רצח לאור הישגי הצבא האדום בחורף 1941. באביב 1942 הוסכם על גירוש יהודי קרואטיה מזרחה. ממשלת קה"ע התחייבה להוציא לפועל את המעצרים, לדאוג להבאת הקורבנות לרכבות ולשלם את מחיר הסעתם למחנות ההשמדה בסך 30 מרק לגולגולת. בתמורה נאותו הגרמנים להותיר את רכוש הקורבנות בידי ממשלת קה"ע.

לשם ביצוע המשלוחים שוגר לזגרב מומחה ממשרדו של אדולף איכמן, האופטשטורמפירר פארנץ אברומייט. ב-13-30 באוגוסט 1942 יצאו מקרואטיה לאושוויץ חמש רכבות ובהן כ-5,500 יהודים. מחציתם באו ממחנה טניה והשאר ממחנה לובורגראד, מזגרב ומסאראייבו.

במאי 1943 נערך, במקביל לביקורו של הינריך הימלר בזגרב, גל הגירושים השני לאושוויץ. את רשימת המגורשים הכינה ועדה גרמנית-קרואטית. ב-5 וב-10 במאי גורשו בשתי רכבות כ-1,500 יהודים.

מתוך אלפי המגורשים לאושוויץ נותרו בחיים עשרות מעטות. נותרו בקרואטיה כמה מאות יהודים בלבד, רובם בני-חסות של ראשי המשטר ובני משפחות מעורבות. במשלוח של מאי 1943 נשלחו למחנות גם ראשי קהילות זגרב ואוסייק.

מרבית הניצולים מקרב יהדות קרואטיה חבים את חייהם לאיטלקים. באזורי הכיבוש של האיטלקים בחוף דלמטיה, באלבניה ובמונטנגרו הגנו האיטלקים בתוקף על היהודים. בקיץ 1943 רוכזו כול הפליטים היהודים שישבו בדלמטיה במחנה רב. אחרי כניעת איטליה בספטמבר 1943 שוחרר האיזור בידי הפרטיזנים, ומרבית היהודים הועברו לשטחים המשוחררים במרכז המדינה. המסוגלים לשאת נשק או לסייע ללוחמים הצטרפו לצבא הפרטיזנים, והשאר מצאו חסות אצל הלוחמים. בסך-הכול הצילו האיטלקים כ-5,000 יהודים ביוגוסלביה.

מן הראוי לעמוד על עמדת הכנסייה הקתולית המקומית ועמדת הוטיקן. בין שתי מלחמות-העולם היתה הכנסייה הקתולית הקרואטית מנושאות דגל הלאומיות הקרואטית, והיא קיבלה בברכה את הקמת המדינה הקרואטית. הוטיקן תמך תמיד בעמדת הכנסייה הקרואטית ועודד את בדלנות הקרואטים. נוכח מסע השמד של האוסטשים בסרבים, ביהודים ובצוענים עמדה הכנסייה בפני השאלה כיצד להגיב.

רבים מאנשי הכנסייה, בעיקר מקרב הכמורה הנמוכה, השתתפו בפועל במעשי הרצח. בהכללה אפשר לקבוע כי ככול שהתערער מעמדה של קה"ע וככול שהמלחמה התקרבה לקיצה, כן גברו מחאות הכנסייה נגד פשעי האוסטשים. אך בימים הראשונים לא היה כנס הגמוני קרואטיה שהתכנס בזגרב בנובמבר 1941 מוכן לגנות אפילו את מסע המרת הדת שכפו השלטונות על המיעוט הסרבי, שלא לדבר על גינוי רדיפת הסרבים והיהודים ורציחתם. רק באמצע 1943 השמיע ראש הכנסייה הקרואטית הארכיגמון סטפינאץ דרשות ובהן גינה בפומבי רצח יהודים (לאחר שרובם כבר נרצחו), סרבים ובני לאומים אחרים. כמעשה סטפינאץ נהג גם הוטיקן. תחילה הוסבר ברומא כי הפרעות שערכו הקרואטים הן 'מחלות ילדות של מדינה צעירה' (דברי איש מזכירות המדינה בוטיקן מונסיניור טרדיני). אחרי התפנית במלחמת-העולם נזפו ראשי הכנסייה הקתולית באוסטשים במילים רכות, ולבסוף, כאשר נצחון בעלות-הברית היה מובטח, נשמעו מפי אנשי הוטיקן דברי ביקורת חמורים. עם זאת היו מקרים שבהם פעלו אנשי כנסייה בקרואטיה להצלת יהודים. בעיקר נעשתה פעולה נמרצת להצלת בני-זוג יהודים בנישואים מעורבים, ואומנם הללו ניצלו ברובם. נוסף לכך סייעה הכנסייה לקהילות זגרב שבאה לעזרת כלואי מחנות הריכוז במשלוח דברי מזון, תרופות, ביגוד וכדומה.

פעילות מוסדות יהודיים בקרואטיה בזמן השואה היתה מועטת, בעיקר בשל חיסולן המהיר מאוד של מרבית הקהילות. פרקי זמן שונים פעלו שלוש הקהילות הגדולות. קהילת סאראייבו עד תחילת 1942, קהילת אוסייק עד אמצע 1942 וקהילת זגרב עד סוף המלחמה. קהילת זגרב היתה מרכז הפעילות, היא שקיימה קשר עם מוסדות יהודיים בהונגריה, בשווייץ ובתורכיה (ראה' ועדת העזרה וההצלה בבודפשט'), אליה שוגרו כספי הסיוע מחוץ-לארץ ואנשיה באו בדברים עם נציגי השלטונות בקה"ע ועם גורמים אחרים. עד הגירוש האחרון לאושוויץ במאי 1943 עמדו בראש הקהילה רבה הראשי של זגרב ד"ר שלום פרייברגר ומזכיר הקהילה אלקסה קליין. אחרי הגירוש המשיכו מעט היהודים שנשארו בעיר בעיקר במשלוח חבילות לכלואי מחנות הריכוז ובסיוע לנשארם בחיים. על-פי הערכה נרצחו בקרואטיה כ-30,000 יהודים, כ-80% מכלל היהודים שם.